

סיפור יהוא ושאלת המסר הכפול

א. הקדמה

במאמרנו זה ננסה ללבן את עמדת הכתוב במל"ב פרק ט' ביחס למעשיו של יהוא בעת עלייתו לכס המלוכה ותחילת התבססותו בה. אולם בנוסף למטרה זו הנכללת במסגרת הפרשנית הרחבה של הפרק, נבוא לעסוק בשאלה העקרונית הכללית של דרכי הכתוב בהבעת מסר סמוי הצפון בין השיטין, כשברקע מודגש מסר ישיר, ברור ומפורש שנאמר מאת הקב"ה. ולא זו בלבד, אלא שהמסר הראשי מנוגד לכאורה למסר הסמוי הנחשף במהלך חקירתנו.

ב. עליית יהוא למלוכה על רקע סיפורי עלייה אחרים

ספר מלכים מקדיש מקום נרחב לעלייתם של מלכים חדשים המקימים בתי מלוכה חדשים בממלכת ישראל. דרכו של עולם שאין מלכות מפנה מקום לחברתה מתוך נדיבות לב בעלמא, ופעמים שהחילופים כרוכים בגילויי אלימות ושפיכות דמים לרוב. בספר מלכים מוצגים המצבים ההיסטוריים הפשוטים הללו כעונשים לבתי מלוכה המעוגנים בדרך כלל בדבר ה'.

כבר אחיה השילוני מעלה בדבריו לאשת ירבעם קביעה עקרונית - "והקים ה' לו מלך על ישראל אשר יכרית את בית ירבעם" (מל"א י"ד, יד), ודומה שקביעה זו יפה לכלל חילופי הבתים שהתחוללו בממלכת ישראל. הכול יסכימו שהבנה טובה של סיפור עליית יהוא תושג מתוך השוואה לסיפורי 'עלייה' אחרים בספרנו. דגם אופייני לכך הוא עליית בית בעשא, המתרחש בנסיבות מיוחדות של קשירת קשר בעת שהעם נמצא במלחמה נגד הפלשתים (מל"א ט"ו, כז-כט). הכתוב מדגיש כי בהקאת בית ירבעם 'עד הַשְּׁמֹדוֹ' יש משום מילוי 'דבר ה' אשר דבר ביד עבדו'. בבוא העת, הגיע גם תורו של בית בעשא להיפגע באופן דומה בידי זמרי. כפי שניבא יהוא בן חנני:

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

אל בעשא ואל ביתו ועל כל הרעה אשר עשה בעיני ה' להכעיסו במעשה ידיו להיות
כבית ירבעם ועל אשר הכה אתו.

מל"א ט"ז, ז

הכאת בית ירבעם מחייבת שהקושר ייתן את הדין, אם לא על עצם השמדת
הבית שנעשתה ברצון ה', הרי על פרטים שונים הקשורים בדרך שבה בוצע
המעשה.¹

בסיפורי 'עלייה' אחרים נבחין ביסודות דומים. לענייננו חשובה הדגשת הכתוב
את הדרך שבה עלה עמרי, מייסד בית המלוכה שהדיח יהוא. עמרי אינו עולה
למלוכה מכוחה של נבואה. אין הוא קושר - העם הוא שממליכו (מל"א ט"ז, טז)²!
מסקנה מעניינת עולה גם מניסוח הקטעים העוסקים ביחסו לקודמיו - "ויהי
כראות זמרי כי נלכדה העיר ויבא אל ארמון בית המלך וישרף עליו את בית המלך
באש וימת" (שם, יח). וכן - "ויחזק העם אשר אחרי עמרי את העם אשר אחרי
תבני בן גינת וימת תבני וימלך עמרי" (שם, כב). מתברר שאין הכתוב תולה בעמרי
מעשה קשר מפוקפק, ואף לא המתה ישירה של אויביו. האחד - זמרי, התאבד,
ומות השני צוין בצורה סתמית 'וימת תבני', מבלי לייחסו מפורשות לעמרי המנצח.
מאליו עולה ההבדל הגדול בין אופן עלייתו של עמרי לבין זה של יהוא שהדיח את
ביתו מן המלוכה.

סיפור עליית יהוא נבדל מסיפורי העלייה האחרים באריכותו ובריבוי פרטיו.
כבר בשלב מוקדם זה של עיוננו ניתן לשער, כי המעשה המורכב והעתיר בפרטים
עשוי לצפון בחובו מסרים למכביר, נוסף על המסר הפשוט של הענשת בית עמרי
כראוי לו על חטאיו.

¹ יש המפרשים: "ועל אשר הכה אתו - כי נענש בעשא על דמי נדב כיוון שהלך בדרכיו והיה רשע
כמוהו נענש על הריגתו גם הוא" (רד"ק). כך הוא מסביר גם את 'דמי יזרעאל' שהזכיר הושע
לחובת בית יהוא, וכך ביארו רוב פרשני ימי הביניים. אנו נוטים יותר לפירושו של בעל
המצודות - "...גם יביא עליו העונש בעבור שהיכה בית ירבעם, ואף שבדבר ה' נעשה, מכל
מקום בעשא לא עשאו לקיים דבר ה' כי אם עשה לשבת על כסא המלוכה" (הגם שבהמשך
דבריו חזר לרוח ביאורו של הרד"ק).

² פרשני ימי הביניים לא עמדו בדרך כלל על חשיבות שיתופו של העם בהמלכת עמרי, אלא
ביארו את נסיבותיה.

ג. ציניות ואכזריות יתר

סיפור עליית יהוא מעורר תחושה קשה באשר לאכזריותו היתרה, ופרשנים שונים עמדו על כך.³ דברי הושע - "כי עוד מעט ופקדתי את דמי יזרעאל על בית הוא והשבתי ממלכות בית ישראל" (הושע א', ד) - הם ביקורת נוקבת מאין כמוה על שפיכות הדמים.⁴ אולם, דומה שבראש ובראשונה גלומים הדברים בסיפור עצמו. נציג בקצרה נקודות אחדות.⁵

1. **הריגת המלך הפצוע.** הכתוב מבליט את מצבו של יהורם - "וישב יהורם המלך להתרפא ביזרעאל מן המכים אשר יכהו ארמים בהלחמו את חזאל מלך ארם... וירכב הוא וילך יזרעאלה כי יורם שוכב שמה..." (ט', טו-טז). יש מן המגונה בפגיעה במלך פצוע, במיוחד אם נפצע במלחמות ישראל כנגד הארמים.⁶ ולא זו בלבד: חרף פציעתו, יהורם יוצא לקראת יהוא ושואל לשלמו - "ויצא יהורם מלך ישראל ואחזיהו מלך יהודה איש ברכבו... ויהי כראות יהורם את יהוא ויאמר השלום יהוא" (ט', כא) - והדעת נותנת שכיבדוהו מתוך שסברו שהשלים את הניצחון על ארם,⁷ וודאי שלא העלו על דעתם חשד כל שהוא בשר הנכבד. הפניה 'השלום יהוא' מצטיירת כניגוד אירוני לעתיד להתרחש.

2. **הריגת אחזיה.** הכתוב מדגיש את הריגת אחזיה (הבורח!) - "וירדף אחריו יהוא ויאמר גם אתו הִכָּהוּ אל המרכבה במעלה גור אשר את יבלעם וינס מגֵדו וימת שם" (ט', כז). הריגה זו לא הייתה הכרחית: הוא היה 'חתן בית אחאב' (ח', כז), אך ספק אם ההוראה להריגת בית אחאב מתייחסת גם אליו.⁸

עניין רב יש במאמרו של ב' אופנהיימר, 'משמעותו של סיפור יהוא', בתוך: עז' לדוד, ירושלים תשכ"ד, עמ' 291-311, ודומה בעינינו כי פרשנים קדומים לא הבליטו פן זה. גם בדברי חז"ל יהוא אינו מוצג כצדיק. כך בדברי אב"י: "ברית כרותה לשפתיים, שנאמר 'אחאב עבד את הבעל מעט יהוא יעבדנו הרבה'" (סנהדרין קב ע"א) יש יותר משמץ של ביקורת על הדרך שבה הרג יהוא את נביאי הבעל.

ראה י' קיל בפירוש 'דעת מקרא' שם. ורש"י ביאר לשיטתו שמשום שהמשיכו בעבודת האלילים נחשב להם הדם כדם נקי.

מובאות מספר מלכים ב יובאו להלן בלא ציון הספר. הפרשנים לא התייחסו להכאת המלך הפצוע. רד"ק ביאר את אזכור המכות שהוכה יהורם כחסבר להסכמת העם להצטרף לקשר של יהוא, וי' קיל (בפירוש 'דעת מקרא') העלה את האפשרות שחששו כי פציעתו תמנע מלכות יציבה לישראל, ועל כן הצטרפו. הצד המוסרי שבעניין לא נדון אפוא בפני עצמו.

הפרשנים מיעטו להתייחס לשאלה אם נכון היה להכות כך את המלך. גם י' קיל (בפירוש 'דעת מקרא'), המבליט את הפן השלילי שבמעשה, לא העלה זאת.

היו מפרשנינו שניסו להסביר את הצורך בהריגתו - "כי גם הוא מבית אחאב עובד עבודת גילולים כמוהו" (מצודת דוד).

בכתובת חזאל מתל דן שפוענחה לאחרונה יוחס אחזיהו ליבית דוד!⁹ מכל מקום יהוא לא טרח במיוחד לנמק את הריגתו.

3. **תיאור הריגת איזבל.** הציווי הנבואי לפגיעה באיזבל (מל"א כ"א, כג) מצטייר כחד-משמעי, ובכל זאת, דומה כי הובלטו בסיפורנו פרטים מסוימים שאינם מחויבי המציאות המשווים לו אופי מגונה. העובדה שיהוא אוכל ושותה (ט'), לד) בין רמיסתה של איזבל לקבורתה מעוררת תחושה של אטימות ואכזריות מיותרות. ייתכן שגם ההוראה להמיתה ביד סריסיה ואופן ההמתה - "שִׁמְטוּהָ" (שם) - משרים אווירה של התעללות יתרה. לעומת זאת, תגובתה של איזבל השומעת על הריגת בנה - "ותשם בפוך עיניה ותיטב את ראשה ותשקף בעד החלון... ותאמר השלום זמרי הרג אדוניו" (ט', ל-לא) מצטיירת כמכובדת באופן יחסי, והזכרת 'זמרי הורג אדוניו' מעלה טענה של ממש! קשה אפוא שלא לראות בניסוחים אלה נימה אוהדת לאיזבל,¹⁰ יחד עם תיאור שאינו מחמיא למעשי יהוא.

4. **הפנייה אל הזקנים והאומנים.** הריגת 'שבעים הבנים' כאחד מזכירה את מעשהו של אבימלך, ועל כן מקופלת בה רמיזה לאכזריות יתר. יתרה מזאת, הפנייה אל הזקנים והאומנים נעשית בערמומיות שיש בה פנים של השפלה - "וראיתם הטוב והישר מבני אדניכם ושמתם על כסא אביו והלחמו על בית אדניכם" (י', ג). הניסוח "קחו את ראשי בני אדניכם ובאו אלי כעת מחר יזרעאלה..." (י', ו) משתמע לשני פנים, אך ברור למדי כי הזקנים יתפסו אותו 'לחומרה' ויביאו את הראשים ממש. הבאת הראשים עד יזרעאל והצגתם - "שימו אתם שני צַפְרִים פתח השער עד הבִּקְרִי" (י', ח) מותירה רושם מזעזע. כמוה גם הטחת האשמה המתובלת בביטויי לעג - "צדקים אתם הנה אני קשרתי על אדני ואהרגהו ומי הכה את כל אלה" (י', ט; רש"י: "כולכם בעיניכם צדיקים"). השימוש במוסד של בית אחאב (סריסים, זקנים ואומנים) להריגת ביתו עשוי להתבאר ברצון להציג בפני העם שותפים למעשה הנורא ולחמוק מאחריות בלבדית לרצח, אך יש בו גם משום לעג שלא לצורך לבית שנפגע על ידי 'תומכיו', בהראותו לכול שאין לו בעצם תומכים וידידים. כך או כך, יהוא, שמלכתחילה בא לעשות את רצון ה', מרוויח בדרך זו רווח פוליטי ניכר ומחזק את מלכותו.

⁹ א' בירן וי' נוה, 'הכתובת מדן, המצבות והחוצות', קדמוניות כח (תשנ"ה), עמ' 49.
¹⁰ התנהגותה המיוחדת של איזבל לא פורשה בדרך כלל כגילוי אצילות ואומץ, אלא כטכסיסנות ("כדי שישאנה" - רש"י; "שלא יהרגנה" - רד"ק).

5. **הריגת אחי אחזיהו.** גם כאן מתעוררת השאלה לגבי הצורך בהריגתם. ודאי שההוראה "תפסוס חיים" (י', יד) ושחיטתם אחר כך אל "בור בית עקד" מותירה רושם קשה ביותר, שכן לא נהרגו דרך מלחמה.¹¹ הצבעים הקודרים שבהם צובע הכתוב את המעשה, בולטים על רקע תגובתם התמימה של האחים, העונים לשאלה "מי אתם?": "אחי אחזיהו אנחנו ונרד לשלום בני המלך ובני הגבירה" (י', יג). הדעת נותנת שעדיין לא שמעו על מות המלך והגבירה, ומותם בא להם בחטף מבלי שניסו כלל להימלט. בדומה לקטעים קודמים מובלט בפייהם הביטוי 'שלום' העומד בניגוד חריף למה שיעשה לאחר מכן.

6. **השמדת עובדי הבעל.** בדברי הנביא שמשחו לא נצטווה יהוא במפורש להרוג את עובדי הבעל, ואף שהרצון לבער עבודה זרה מישראל צודק ומובן, ספק אם יש לבצעו בדרך הזאת. הכתוב עצמו מדגיש "ויהוא עשה בעקבה למען האביד את עבדי הבעל" (י', יט),¹² ואין ספק שריכוזם יחדיו תוך שילוב מתוחכם של שכנוע ("ויהוא יעבדנו הרבה" - יח) ואיום ("כל אשר יפקד לא יחיה" - יט) הניב תוצאות יעילות ביותר. אולם, בצד טיעון זה צצה השאלה האם לא עדיף לפגוע בהם בהליך משפטי רגיל. המלכות החדשה כבר התבססה, וספק אם הנסיבות הללו מצדיקות 'הוראת שעה', דוגמת הריגת נביאי הבעל בנחל קישון בידי אליהו, שנותר נביא לה' לבדו כשאהדת המלוכה והממסד מופנית בעיקרה לבעל ולעובדיו. להלן נחזור לעסוק בשאלה זו שהיא מהותית לגבי הדרישות ממלך בישראל.

האירועים שהוצגו כאן מעוררים תחושה קשה של אכזריות יתר. מבחינה סגנונית, ריבוי הפרטים על אודות שפיכות הדמים והראליזם הנוקב שלהם מלבים תחושה זו, ונראה שצפונות כאן גם בעיות מהותיות. הגזרה להשמדת בית אחאב לא באה מאת יהוא, אלא היא רצונו המפורש של הקב"ה, אך השאלה מהו 'הבית' ומי נכלל בו טעונה פרשנות. דומה שיהוא, ההורג כל מי ממשפחת אחזיהו הנקרה בדרכו, פירש את היקף 'הבית' לחומרה. גם הריגת נביאי הבעל מוצדקת ורצויה, אך השאלה אם מתחייב להרגם בדרך זו נותרה פתוחה ועומדת.

בכותרת לפרק השתמשתי במילה 'ציניות'. הערכת מעשה כציני ומשקלה של הציניות ביחסי אנוש הנם עניין סובייקטיבי התלוי בנסיבות ובמעריך. ובכל זאת, מתעורר הרושם כי הציניות הרבה המלווה את תיאורי ההרג חושפת את מניעיו של יהוא: לא הקנאה לה' ("לכה אתי וראַה בקנאתי לה" - י', טז) הביאה אותו

¹¹ גם כאן נטו המפרשים להסביר את הריגתם בקשר לבית אחאב (מצודת דוד).

¹² הרחבת הדיון בעניין זה ראה להלן, בפרק ה'.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

למעשיו, אלא צורך עז להרוג והנאה מעצם מעשי ההריגה ומהשפלת המומתים ומקורביהם, שלא לדבר על הרווח הפוליטי העולה מכך. הכתוב מבליט זאת בדרכים שונות. בנוסף לתיאורים העובדתיים בולט השימוש במילת 'שלום'. הכתוב מטעים את הדו-שיח שבין יהוא להרוגיו, ואלה משתמשים לפני מותם במילת 'שלום'. דומה שאיזבל הסירה את המסווה מעל פני יהוא בשאלה "השלום זמרי הרג אדניו" (ט', לא),¹³ המזכירה את 'השלום' שהטעימו בדבריהם יהורם ואחי אחזיהו - "השלום יהוא" (ט', כב) ו-"ונרד לשלום בני המלך ובני הגבירה" (י', ג). יהוא הורג אנשים שהכתוב שם מילת 'שלום' בפייהם, ודומה שביקש הכתוב לרמוז בכך על רשעתו של יהוא הממיר את השלום בשפיכות דמים.

אולם, דומה ששאלת השלום של יהורם חורגת משאלה סגנונית בעלמא. השאלה 'השלום יהוא' נועדה לברר כיצד נסתיימו ענייני המלחמה בארם ברמות גלעד. יש לראות מלחמה זו כחלק מסדרת קרבות ארוכה נגד הארמים באזור שהיה נחלת שבטי ישראל.¹⁴ הארמים היו אויב מסוכן ביותר; יחס הנביאים למלכי ארם היה אמנם רב פנים, אך אין ספק באשר ליחסם הבסיסי השלילי למלכי ארם שפגעו שוב ושוב בעם ישראל.¹⁵ הגם שהכתוב אינו מאיר פנים למלכי ישראל מבית אחאב, בעטיה של עבודת האלילים שהכניסו, הוא מתאר בצורה שקולה ואפילו אוהדת את מאבקם של אחאב ובניו כנגד הארמים. נסיבות הריגתו של יהורם מוארות בפרשתנו בבהירות: מלך שנפצע בקרבות כנגד אויבי האומה מחלים מפצעיו; שר צבאו, שנותר אחריו בחזית, נוטש אותה ומגיע למקום משכנו של המלך הפצוע; הלה משוכנע כי בפי שר הצבא בשורה בעניין המלחמה, וחרף פציעתו אינו מהסס לצאת לקראתו במרכבתו כשהוא סומך לחלוטין על נאמנותו ועל ניקיון כפיו. יציאתו התמימה לקראת יהוא חרצה את גורלו, וכשנוכח במטרתו האמתית של יהוא נמלטת מפיו הקריאה הקצרה - "מרמה אחזיהו" (ט', כג). בקריאה קצרה זו מקופלים הרבה ייאוש וכאב, והיא מוסיפה להדהד באוזני כל מעיין בפרשה.

¹³ רש"י ואחרים פירשו את דברי איזבל כשאלה-רמיזה לרצונה לחיות עמו בשלום, ולא כלעג ומחאה.

¹⁴ רמות גלעד היא עיר מקלט שנחלת גד (יהושע כ', ח) ואחת מערי הלוויים (יהושע כ"א, לח). וראה עוד: ב' עווד, ערך 'רמות גלעד', אנציקלופדיה מקראית, כרך ז, עמ' 378. חשיבותה כעיר ישראלית אינה מוטלת בספק, והביע זאת אחאב - "הידעתם כי לנו רמות גלעד ואנו מחשים מקחת אתה מיד מלך ארם" (מל"א כ"ב, ג). אחאב מוצג שם כמלך ישראל, ולא בכדי!

¹⁵ ראה דברי הנביא - "כה אמר ה' יען שלחת את איש חרמי מיד והיתה נפשך תחת נפשו ועמך תחת עמו" (מל"א כ', מב). ויש לכך הד רב בנבואת אלישע.

תיאורי נסיבות הריגתו של יהורם, הכורכים את עזיבת המלחמה בארמים עם ביטחוננו המלא של יהורם במצביאו, אינם מטיבים עם דמותו של יהוא. השימוש במטבע הלשון "תפשו חיים ויתפשו חיים" (י, יד) כלפי אחי אחזיה מזכיר את דברי בן הדד הנלחם באחאב (מל"א כ', יח) וכנראה בא לְדמותו למלך ארם. רמוז כאן, שראוי לו למי שעומד להיות מלך בישראל על פי צו נביא לברור היטב את מילותיו, ולא לתפוס לשון מלך ארמי הבא לפגוע בישראל ולהשפילם. הכתוב התכוון מן הסתם לרמוז למחאה סמויה נגד הדיבור והמעשה גם יחד.

מלחמת הארמים אינה מרפה מיהוא. תחילת דרכו כמצביא במלחמה נגד הארמים, וממנה התגלגלה מלכותו. בסיכום מפעלו בספר מלכים נאמר - "ויהוא לא שמר ללכת בתורת ה' אלהי ישראל בכל לבבו לא סר מעל חטאות ירבעם אשר החטיא את ישראל. בימים ההם החל ה' לקצות בישראל ויכם חזאל בכל גבול ישראל" (י, לא-לב). הפירוש הפשוט נוטה לקשור את שני העניינים הנזכרים, לאמור, לפנינו מעשה ועונשו. מלחמות הארמים באו כעונש על 'שלא סר מעל חטאות ירבעם'. זהו ההיגיון הפשוט של ספר מלכים, המדגיש ביותר את חטא העבודה הזרה. אולם, התפיסה המוצעת היא שבסיפורנו חבוי מסר נוסף - ביקורת נוקבת כנגד הדרך שבה עלה יהוא לשלטון. **מסר ישיר** וגלוי יפה לו הסמיכות הישירה, ובפסוקים שהובאו נסמך חטא העבודה בבמות (השונה מעבודת הבעל!) לְעונש - המלחמה בארם. **מסר עקיף** כרוך מטבעו בחיפוש ובחקירה, ובמקרה דן נגלה אותו על-ידי חשיפת הסימטריה שבין תחילת המעשה - מלחמה בארמים - ובין סופו - מלחמה בארמים. כביכול, הצהרה לפנינו - משהו בכל זאת לא השתנה בימי מלכות יהוא שר הצבא הנודע: אימת הארמים לא סרה. הכתוב המסכם מטעים את "כל גבורתו" של יהוא (י, לד), אך על מלחמותיו בארם לא יסופר. ייתכן כי את הלחץ הארמי 'פתר' בדרך אחרת - לא במלחמות גבורה כמלכי בית אחאב קודמיו, אלא בהסתמך על הלחץ האשורי!¹⁶

ראוי להדגיש בהקשר זה את הנאמר ב'כתובת חזאלי שנמצאה לאחרונה בתל דן ופוענחה ותורגמה בידי בירן ונווה:¹⁷ "... הרגתי את יהורם בן אחאב מלך ישראל והרגתי את אחזיהו בן יהורם מלך בית דוד", ובהמשך: "... ויהוא מלך על ישראל". לא כאן המקום לדון בכתובת וביישוב הסתירה לכאורה למסופר בפרקנו. מכל מקום, ברור מהשתבחותו של מלך ארם כי הפגיעה במלך ישראל ויהודה הייתה

¹⁶ שלמנאסר השלישי מלך אשור ניהל כמה מסעות מלחמה כנגד ארם, אף שלא הצליח להכותה מכה ניצחת, הוא צמצם מאוד את הלחץ הארמי על יהוא. ראה: ב' עודד ומ' קוכמן (עורכים), עולם התנ"ך: מלכים ב', תל-אביב 1994, עמ' 85-87.

¹⁷ לעיל, הערה 9. ההשלכות הרחבות של כתובת זו טעונות דיון נפרד, ונעסוק בהן בע"ה בקרוב.

אינטרס ארמי מובהק! במובן מסוים, יהוא עשה את מלאכתו של מלך ארם (או לפחות המשיך בה)!

ד. מעשה הנער הנביא - משיחת יהוא

סקרנו עד כה את רמזי הכתוב הלשוניים והסגנוניים ואת הנסיבות לאירועים המיוחדים, המקפלים בתוכם ביקורת כנגד יהוא. בים הפרטים הזה קובע סיפור משיחת יהוא דיון בפני עצמו. הכתוב מספר: "ואלישע הנביא קרא לאחד מבני הנביאים ויאמר לו חגר מתניך וקח פך השמן הזה בידך ולך רמת גלעד. ובאת שמה וראה שם יהוא בן יהושפט בן נמשי ובאת והקמתו מתוך אחיו והביאת אותו חדר בחדר. ולקחת פך השמן ויצקת על ראשו ואמרת כה אמר ה' משחתיך למלך אל ישראל ופתחת הדלת ונסתה ולא תחכה" (ט', א-ג). בכך מומשה הוראת ה' לאליהו - "ואת יהוא בן נמשי תמשח למלך על ישראל" (מל"א י"ט, טז). מאליהו שנצטווה עוברת המשימה לאלישע וממנו הלאה לנער, ואין לנו אלא לתמוה על המנגנון של שליח עושה שליח עושה שליח הנרקם לנגד עינינו.

יש לשאול מה מסתתר מאחורי ההוראה המוזרה - "ופתחת הדלת ונסתה ולא תחכה". אין לשלול הסבר הרואה במעשה החרגי סימן לבהילות ולחשאיות המלווים את הקשר נגד יהורם.¹⁸ עם זאת, דעתנו נוטה לראות בניסוח זה כוונה החורגת מן ההיבט ה'טכני' של המשיחה. שני מלכים נצטוו אליהו למשוח - חזאל ויהוא, ואת שתי המשימות 'העביר' לתלמידו. אלישע משח את חזאל, תוך שהוא מלווה את המעשה בהסתייגות אישית חריפה (ח', יב-ג). אין זאת אלא שגם במשיחת יהוא ראה אלישע מקום להסתייגות, ולכן לא ביצע את המשימה בעצמו אלא שלח את הנער, שזהותו ומעמדו אינם ברורים.¹⁹ את המשיחה ביצע הלה בחטף, כאומר שיש בה טעם לפגם.

משיחה עשויה לסייע לביסוס מלוכה בתחילת דרכה במקרים שבהם המלוכה שנויה במחלוקת (בבלי הוריות יא ע"ב). אולם תנאי המסתורין שבהם נמשח יהוא עוררו את תמיהת אנשי הצבא - "מדוע בא המשגע הזה אליך" (ט', יא) - וספק אם המשיחה השיגה את המטרה הזאת. יהוא הוכרז למלך במפורש מפי ה', ובכך הוא שונה מרוב מלכי ישראל שעלייתם למלוכה הצטיירה בעיני הבריות כפרי תהפוכות היסטוריות גרידא. אולם האופן המוזר שנמשח בו מחזק את הרושם בדבר חריגותו

¹⁸ "שלא תסתכן כאשר ייודע למלך" (מצודת דוד).

¹⁹ פרשנינו ניסו לזהותו, בעקבות חז"ל, עם יונה בן אמת. ראה למשל רש"י על אתר. ודומה בעינינו שיותר ממה שבאו ללמד על הנער ביקשו ללמד על יונה.

של האיש. הקב"ה ציווה למשוח את יהוא, אך לא ביאר באיזו דרך, ודומה כי עבדיו הנביאים נקטו סדרת מעשים שיש בהם להצביע על החשש העמוק מהאיש. בעומק הדברים ניכרת הדילמה התרבותית והחברתית העמוקה שאליה נקלעה ממלכת ישראל. השתרשות פולחן הבעל מחייבת ביעורו בידי איש כיהוא, אך התרופה כה מרה ומסוכנת עד שהיא עלולה לגרום נזק לא פחות מהמחלה עצמה.

בסיום הדיון במשיחה אעיר עוד, שהחששיות שבמשיחה מנוגדת למגמת המקרא להבליט שותפות מרבית של העם בהמלכה ובמלוכה, מגמה הבולטת אצל מלכי ישראל הקודמים.²⁰ גם כאן החריגה מסתברת ביותר לאור אישיותו של יהוא ותפקידו. אולם, בכל הקשור לבניית מלכותו לטווח הארוך יש בה טעם לפגם. בזיכרון הלאומי ייזכר יהוא - בניגוד לעמרי - כמלך שעלה בכוח קשר ערמומי ועקוב מדם, ולא בכוחה של הסכמה לאומית רחבה, והכתוב אינו נלאה מלחזור ולהדגיש זאת. נראה שאנשי הצבא ואולי גם חוגים בעם - כל אחד ממניעיו - ייחלו למלך חזק שיפתור בעיות שונות; אך העם, שתפקידו חשוב כל כך בהמלכות אחרות, נעדר לגמרי מסיפורנו.

ה. 'נבואת' יהוא

ראוי לדון עוד בנקודה עמומה, העשויה לשפוך אור מיוחד על הבעיה הבסיסית העומדת ביסוד התנהגותו של יהוא. לדעתנו, הכתוב מרבה ברמזים על זיקה ישירה שבין יהוא לחוגי הנבואה. אין די בכך כדי להציגו כנביא בפני עצמו, אך זיקה זו עשויה לבאר את פשר קנאותו.

רבים עמדו על משמעות הכינוי 'משוגע' שבו השתמשו אנשי הצבא ביחס לנביא - "ויאמרו לו השלום מדוע בא **המשגע** הזה אליך" (ט', יא). יש בכינוי זה משום גנאי - במיוחד בהקשר הזה - אך הוא משקף פן אמיתי של הנבואה הקשור באקסטזה שבה נתון הנביא בעת נבואתו. הצופה שתיאר את שיגעונו של יהוא - "והמנהג כמנהג יהוא בן נמשי כי **בשגעון** ינהג" (ט', כ) - התכוון בוודאי למשמעות הפשוטה של המושג, המתאימה להקשר. ברם, השימוש בשני ה'שיגעונות' הסמוכים הללו רומז על זיקה ביניהם, ומציג את יהוא כקשור בדרך כל שהיא לנבואה.

הדברים בולטים ביתר שאת בכמה מניסוחיו של יהוא. כך בניסונו להצדיק את השלכת גוויית יהורם בחלקת נבות היזרעאלי - "אם לא את דמי נבות ואת דמי

²⁰ גם מלכים שבשל הנסיבות נמשחו בחשאי, כמו שאול ודוד, זכו אחר כך למשיחה-המלכה בציבור וקיבלו את גיבויו.

בניו ראיתי אמש נאָם ה' ושלמתי לך בחלקה הזאת נאָם ה' ועתה שָׂא השלכהו בחלקה כדבר ה' (ט', כו). אין כל עדות שה' נגלה אל יהוא, וודאי שעניין הבנים המובלט כאן אינו נזכר בפרשת נבות. מכל מקום, נראה כי יהוא תולה אחד ממעשי האכזריות שלו לא רק בהיגיון ובסברה אלא גם בהתגלות.

פסוקים רבים מעידים על הזדהות עם דבר ה' בפי אליהו ועם אישיותו של אליהו - "...וה' נשא עליו את המשא הזה. אם לא את דמי נבות ואת דמי בניו ראיתי אמש נאָם ה' ושלמתי לך בחלקה הזאת נאָם ה' (ט', כה-כו). וכן "ויאמר דבר ה' הוא אשר דבר ביד עבדו אליהו התשבי לאמר בחלק יזרעאל יאכלו הכלבים את בשר איזובל. וְהִיָּת נבלת איזובל כדמֶן על פני השדה בחלק יזרעאל אשר לא יאמרו זאת איזובל" (ט', לו-לז). וכן "דעו אפוא כי לא יפל מדבר ה' ארצה אשר דבר ה' על בית אחאב וה' עשה את אשר דבר ביד עבדו אליהו" (י', ל). יש להניח שהיה ליהוא מידע מוקדם על נבואות אליהו, ורושם זה מתחדד עקב המהירות הרבה של המשיחה, שכן לא יעלה על הדעת שבזמן כה קצר הספיק הנביא המושח ללמד את יהוא את כל תורת אליהו! הנה כי כן, יש רגליים לסברה שיהוא השתייך לחוגי בני הנביאים הקרובים לאליהו ולאלישע, ושם הפְּנים את עיקרי נבואתם, לפחות ביחס לבית אחאב. הקב"ה, המנהיג את ההיסטוריה בצורה טבעית ונסתרת, בוחר מנהיג המזדהה עם המשימה שהוטלה עליו. לרוע המזל, ההזדהות במקרה זה הייתה עם פן חיצוני של תורה זו, ולכן הניבה גם פירות באושים.

הכתוב רומז לניסיון של יהוא לחקות את אליהו בדבריו ליהונדב "לכה אתי וראה בקנאתי לה" (י', טז), והכתוב חותם "כדבר ה' אשר דבר אל אליהו" (י', יז). קנאות מטבעה אינה עומדת לחיקוי. אם יש מקום להתיר קנאות, הרי זה רק בנסיבות מוגדרות היטב ועל-פי שיקול דעת מדוקדק. העתקה פשוטה של מעשי אליהו, העומד בודד כנגד עולם ומלואו, למציאות של מלך שהממסד והשלטון נתונים בידו, איננה מתקבלת על הדעת ואין היא עולה בקנה אחד עם תפיסת המלוכה הישראלית, המדגישה את הצד המשפטי של המלוכה. ההלכה מסרה למלך רשות לפעול בתחומים שהדין הפשוט קצרה ידו מלהושיע בהם,²¹ ויש לדברים סמך גם בספר מלכים (כגון: משפט שלמה בין שתי הנשים הזונות). אולם דווקא בשל כוחו הרב של המלך, ראוי שהחריגות מהדין ייעשו למצער באַצטלה חוקית, ולא כמעשה קנאות שמטבעו אינו קשור כלל לחוק ולמשפט. מלוכה וקנאות שיטתית עומדים בניגוד מוחלט זה לזה, ואין לפשר ביניהם.

מתוך דברים אלה יתברר גודל ההבדל שבין הריגת נביאי הבעל בידי אליהו לבין הריגתם בידי יהוא. אליהו, שנותר נביא לה' לבדו, הורג את נביאי הבעל

²¹ היטיב לסכם זאת הרמב"ם בהלכות מלכים פ"ג הי"י.

בנסיבות מיוחדות במינן. רוח של גבורה גדולה ושל עמידת יחיד מול רבים טמונה במעשהו זה, והוא נישא על גלי תמיכה לאומית. מעשהו טבוע בחותם הרגע - הזדמנות שאין להחמיצה. ואילו יהוא פועל כמלך שהוכיח את עצמו כחזק להפליא ובעל יכולת תכנון, היכול לבור לו תנאים בעלי אופי 'משפטי' יותר. דומה כי הכתוב אינו חוסך במאמץ כדי לתאר בצבעים קודרים את הערמומיות והאכזריות שבהן ביצע יהוא את המעשה. אמת, תמיד ניתן להניח כי היה זה הכרח בל יגונה, ובאותן נסיבות אי אפשר היה אחרת; אולם ברגע שהאיש עצמו מעיד על קנאותו העקרונית, קשה מאוד להצדיק את המעשה בשיקולים ענייניים.

1. מלוכה דועכת ונבואה מתחלפת

המלוכה בישראל עומדת בסימן יחסה לנבואה. ללא נביא אין מלוכה! עניין זה כה ברור וידוע עד שאין טעם להרחיב בו במסגרת זו. יהוא לא זכה לנביא שיפעל לצדו, ועיין בעלילתו רומז כי לעתים מצטייר יהוא עצמו כמעין תערובת של נביא ומלך. שילוב זה הוא בעייתי ביותר,²² ובסופו של דבר מעיד על בעייתיות בתפקוד הן כנביא והן כמלך.

להבנת הסוגיה ראוי לנתח פסוק המסכם את תקופתו של יהוא - **"ויאמר ה' אל יהוא יען אשר הטיבת לעשות הישר בעיני ככל אשר בלבבי עשית לבית אחאב בני רבעים יִשְׁבוּ לְךָ עַל כִּסֵּא יִשְׂרָאֵל"** (י', ל). ניתן כמובן לפרש שה' דיבר אל יהוא באמצעות שליח - נביא מן הנביאים; אך הכתוב בחר להשתמש דווקא בביטוי 'ויאמר ה' אל יהוא'. כביכול, רצונו לרמוז שמי שנוקט גינונים נבואיים ומזוהה עם חוגי הנבואה ראוי לשמוע דברים מפי הגבורה. אלא שדברים אלה ראויים לניתוח וביאור.

יהוא מילא, בלא כל ספק, את התפקיד ההיסטורי שהושת עליו - חיסול עבודת הבעל ובית אחאב. אלא שלמלך ולמנהיג נודע גם תפקיד חינוכי, ולאור דברינו הקודמים ספק אם השכיל להקרין ערכים חשובים רבים. על כן נבוא לפרש את דברי ה' אלו כנושאי מסר כפול - שבח גלוי ותרעומת כמוסה. השבח הוא על ביצוע המשימה הגלויה, ברם יש בדברים גם גנאי. יהוא היה היחיד ממלכי ישראל שזכה למינוי מפי נביא ולמשיחה. עקרונית, יש בדברים להקנות מִמד של עומק ועצמה למלכותו, הזוכה בזה לגושפנקה מפורשת של מעלה. והנה, מתבשר יהוא כי כפרס על הישגיו יזכה ליבני רביעים - פחות או יותר כמו שזכו בתי מלוכה אחרים בממלכת ישראל (הגם שמבחינת מספר השנים נמשכה מלכותו של בית יהוא

²² לא כאן המקום לעמוד על מעין שילוב שכזה הקיים אצל שלמה.

תקופה ארוכה מאוד). ראש השושלת אמור לעצב את פניה; לא בכדי נזכר דוד שוב ושוב בדיוני ספר מלכים במלכי יהודה. הנה כי כן, רומז הכתוב שהפרס של 'בני רביעים' כלל אינו פרס; לאור הציפיות הגלומות במינוי הנבואי ובמשיחה טמונה בהפסקת מלוכה מעין זו בעיה שגלום בה פוטנציאל לנזק. למותר לציין כי הביטוי 'בני רביעים' רומז לחטאי אבות (שמות כ', ה; ל"ד, ד; במדבר י"ד, יח; דברים ה', ט), כך שה'שכר' האמור כאן מזכיר לאמתו של דבר את חטאו של יהוא!

יש לזכור כי העברת המלוכה מאב לבן בשושלת מלכותית באה לייצב את השלטון. לא בכדי היה מי שנכסף למלוכה בתקופת השופטים! נבואה דוגמת זו שלפנינו על קטיעת השושלת לאחר כמה דורות, רומזת ואף מעודדת אי-יציבות שכזו. ועינינו הרואות: לאחר שירד בית יהוא מעל בימת ההיסטוריה נידרדרה ממלכת ישראל במהירות רבה אל סופה המר והנמהר.

עמדנו לעיל על בעיה פוליטית עקרונית שליוותה את מלכות יהוא - חוסר יכולתו לנצח את הארמים. למעשה הבעיה ההיסטורית ההולכת ומתגבשת ברקע וטומנת בחובה סכנות אין ספור, היא הבעיה האשורית. בסופו של דבר אשור היא זו שתוביל את ממלכת ישראל לחורבנה הסופי. בניגוד לאחאב, שהצליח במלחמותיו נגד האשורים (בקרב קרקר; אמנם בסיועם של עמים אחרים), ואף עשה חיל במלחמותיו נגד הארמים - יהוא אינו מצליח במיוחד במשימות אלו, שלשמן באה מלוכה לעולם - "ונלחם את מלחמתינו" (שמ"א ח', כ).

אין זאת אלא שבמלכות יהוא, המצליחה כל כך בביעור עבודת הבעל, טמונים היסודות שיפילוה בהמשך: יש בה מודעות לגזרת ה' על אופייה הזמני, והמלך הראשון בשושלת אינו מצליח במיוחד בתפקידיו כמלך.

על כן נבוא לומר, שיהוא מסמל בעייתיות עקרונית של המלוכה כמלוכה. אולם זיקתו הרבה לעולמה של הנבואה והזהרות - החיצונית, כך נדמה - עם תכניה, מבשרת שידוד מערכות גם בצביונה של זו. אליהו, שנצטווה למשוך את יהוא, נצטווה בו בזמן גם למשוך את אלישע לנביא תחתיו. משיחת נביא במקום נביא אחר אינה דבר של מה בכך, ודומה בעינינו שיש בה פנים של ביקורת על אליהו, במיוחד על רקע המעמד שבו נצטווה לעשות זאת. אלישע ויהוא אמורים להיות שני הנמשחים בידי אליהו, ומתוך כך בוקעת ועולה הציפייה לקשר ביניהם. אולם, בימי יהוא אין שומעים דבר מאלישע. את משיחת יהוא הוא מבצע באמצעות שליח, ובמהירות מרבית, ומכאן ואילך יהוא מצטייר כמעין נביא העומד בפני עצמו. דומה שבכל האירועים רוויי המתרחשות שבין נביאים למלכים אין לדגום הזה של יחסים אח ורע! אין חידוש רב בקביעה שניתן לפרש זאת כהסתייגות של אלישע

מהדרך שבה ביצע יהוא את חובתו;²³ ואנו הוספנו שהדרך שבה פעל אלישע במשיחתו רומזת שחזה מצב דברים זה, וייתכן שאף אליהו קדמו בכך. אם יש חידוש בטענתנו הוא קשור לחוסר היכולת להשפיע, חוסר הגלום בשתיקת אלישע. אין דבר מוזר יותר מנביא שותק. ניתן להבין עקרונית מצב של העדר נבואה - "אין חזון נפרץ", ואנו נוטים לבאר מצב כזה כהעדר צורך בנבואה מסודרת בהעדר מלוכה. אולם שתיקתו של נביא אינה יכולה שלא להתפרש אלא כמחאה עזה כנגד המלוכה, אך לא פחות מכך גם כנגד יכולתה של הנבואה לשנות ולתקן. הנביא הצליח בנקל בתפקידו האחד: לשכנע את יהוא להשמיד את בית אחאב, אך נכשל כליל בתפקיד של הקרנת רוח אחרת בעם שאינה מתיישבת עם שפיכות הדמים הזאת. אליהו משח את אלישע, אך הכתוב אינו מגלה אם היה ממשיך לאלישע. דומה שהסוג הזה של נבואה שאחד ממאפייניו הוא מעשי פלא והתנהגות חברתית מיוחדת, מוחלף בנבואה הנושאת אופי שונה: עיקרו דברים ומילים, והניסיון לשכנוע פונה בעיקר אל הממד האינטלקטואלי.

ז. מסר ראשי ומסר משני

קבלת הנאמר לעיל מותנית בהנחה יסודית, כי בצד המסר הגלוי והשקוף יש בכתוב גם מסר נסתר שעוצמתו עזה ורבת תוקף לא פחות מן המסר הגלוי.

לא הכול יקבלו קביעה זו כפשוטה, וגם פרשניו הקדומים לא הבליטו תמיד את גודל חשיבותו של המסר הסמוי בסיפורנו. מבחינה זו ראוי לציין את פירוש יי קיל בסדרת 'דעת מקרא', שאמר בנידון דברים רבים ומפורשים,²⁴ ובכמה מהם ניסינו אנו להוסיף ולהעמיק. קדמונינו עמדו על המסר המרכזי של הגשמת דבר ה' בפי נביאיו, והבליטו את העונש על עבודה זרה שהיא אכן עיקר בפרשה זו, אולם הדגשה זו אינה מבטלת את האפשרות של מחאה סמויה הגלומה בטקסט כנגד האופן שבו בוצעה המשימה. אמת, חז"ל לא הרבו לעסוק ביהוא; אך מן המפורסמות כי אחאב, שביתו הושמד באכזריות כה רבה, זכה בדבריהם להערכה מורכבת ורבת פנים של אישיותו ומעשיו (ראה למשל המאמרים בבבלי סנהדרין קב ע"ב). אף איזבל, סמל הרשעה והחטא, זכתה להערכה עקרונית על מעשי חסד שעשתה (פרקי דרבי אליעזר י"ז, מהד' הורביץ, עמ' נג). מכלל הן ניתן ללמוד לאו, ויהוא שלא זכה למחמאות הללו נצטייר כדמות בעייתית שלא זכתה לניתוח רחב.

²³ כאמור, יי קיל הלך בדרך זו בפירוש 'דעת מקרא' (תשמ"ט, עמ' תקצ), ובכך סלל דרך לכיוון פרשנות השונה ברב או במעט מפרשניו הקדומים.

²⁴ ראה בהערה הקודמת.

שאלת המסר הכפול שנויה גם במחלוקת חוקרי זמננו. אנו מתקשים מאוד לקבל את דבריו של חוקר השולל את אפשרות הביקורת הסמויה כנגד יהוא, חרף הביטויים המרובים המעידים עליה, וטוען: "אולם הערכות מפוכחות אלה [הערכות הביקורת כלפי יהוא] הן רק תגובתו הביקורתית של היסטוריון מודרני למקרא הסיפור. ההיסטוריון העתיק, שפתח את הסיפור במשיחת יהוא על ידי נביא ה' וסיים אותו בביעור פולחן הבעל מישראל, אפילו הבין כיצד יהוא משתמש בדבר ה' לצרכיו, בכל זאת חשב גם הוא את הקצין המורד לשליח ה' שעל ידיו מבצע ה' את מעשיו בישראל ומביא את דבריו לידי הגשמה".²⁵

ההפרדה הדיכוטומית בין ההיסטוריון (או הפרשן) המודרני להיסטוריון העתיק אינה במקומה, והיא אף לוקה בשמינית של התנשאות. לבנו נוטה למנגנון של מסר ישיר ומסר סמוי הכרוכים זה בזה כצבת בצבת עשויה. השאלה שצריכה להיות מנוסחת במקרים שכאלה היא **מדוע** זכה המסר האחד לניסוח מפורש והשני לניסוח סמוי. דומה שהתשובה קרובה להיות חד-משמעית: עניינו העיקרי של ספר מלכים הוא תיאור המאבק בעבודה זרה, והעתקת 'השאלות האחרות' אל בין השיטין מיטיבה בסופו של דבר עם שני המסרים. הבהירות של המסר המרכזי אינה נפגמת, אך אין לראותו כבלעדי ובניתוח הפרק יש לחשוף גם את המסר השני!

יתרה מזו: כדי לצייר מצב של 'עשייה שלא לשמה' יש צורך להנהיר ראשית לכול את עצם העשייה. וכדי להטעים מצב של 'נבל ברשות התורה' יש להבהיר היטב את מה שנעשה 'ברשות התורה'. בדרך זו הלך הכתוב שהבהיר הבהר היטב את ביצוע ציווי ה' המפורש, אך פיזר רמזים לרוב באשר לדרך המפוקפקת שבה בוצע.

²⁵ א' רופא, סיפורי הנביאים, ירושלים תשמ"ו, עמ' 72. וראה: ח' תדמור, ערך 'יהוא', אנציקלופדיה מקראית, כרך ג, עמ' 477, השולל בכלל את האפשרות שהושע ניבא כנגד בית יהוא!